

РЕЦЕНЗІЇ

ЖИТТЯ КНИГИ ТРИВАЄ: РОЗМИСЛИ НАД УКРАЇНСЬКОЮ РЕЦЕПЦІЄЮ «ШАХ-НАМЕ» ФІРДОУСІ

Абулькасим Фірдоусі. Шах-наме. Розділи із поеми:

У 3 кн. / Пер. М. Ільницького. Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2017—2019 (Серія «Скарби Сходу»).

Приємною несподіванкою став для читачів ошатно оформлений три томник «Шах-наме» класика перської літератури Фірдоусі. Це переклад семи перших розділів поеми, яка складається з 60 тисяч двовіршів-бейтів. Видання супроводжується додатками чотирьох частин твору, перекладених ще в 1980-ті роки М. Ільницьким і Я. Полотнюком.

Зазначимо, що кожне з видань у заснованій ще 2008 р. серії «Скарби Сходу» (Тернопіль, видавництво «Богдан») було подією в літературно-культурному житті України: наприклад, «Багаристан» Джамі, «Бустан», «Гулістан» Сааді, антологію перського гумору, сатиричні твори Закані. Це перші з часів А. Кримського та В. Мисика твори літератур Близького і Середнього Сходу, переклади яких виконувалися з оригіналу. Справа не лише в іменах перекладачів, кожний із яких репрезентував школу в історії українського перекладу, а в принципах відображення першотвору. Пригадуються слова Г. Кочура: «А. Кримський тримався того погляду, що дотримуватися формальних особливостей оригіналу недоцільно. Треба дбати лише про точне відображення змісту, а форма мусить бути традиційна, звична для читача <...> В. Мисик не просто продовжувач Кримського, він також реформатор, він наблизив нам “східний” переклад до сьогоденних вимог, підніс його на сучасний рівень» [9, 499]. Тобто, уже в 1920—1930-ті роки при перекладі з мов Близького і Середнього Сходу гостро постали питання методологічного характеру. Це пов'язано було не стільки з принципами відбору текстів для перекладання, скільки з концепцією художнього перекладу зі східних мов узагалі. Очевидним стало, що практика брати за основу українського перекладу переважно російський, дублювання іншомовного досвіду попередників після роботи В. Мисика не мали сенсу: з'являлися нові імена, але не було голосів індивідуальностей. «З перекладів В. Мисика, — міркував Г. Кочур, — можна уявити собі, які були насправ-

ді в оригіналі ті вірші, що він їх перекладає» [9, 499]. Примітне й інше. Безумовно, переклад з оригіналу, як це видно з перекладів зі східних мов, має пріоритетне місце. Однак і підрядник (позначений спільною роботою науковця й перекладача, як було при перекладі «Витязя в тигровій шкурі» Ш. Руставелі М. Бажаном) не відхиляється. Відсутність перекладачів, які б знали східні мови, стала, однак, упродовж десятиліть чи не найголовнішою причиною продукування перекладів із перекладів-посередників. І не тільки російськомовних, а й європейських, як наприклад, твори О. Хайяма у виконанні такого яскравого інтерпретатора, як Е. Фітцджеральда [див. 19, 177—179], переклади І. Тхоржевського, О. Румера та ін.

Проте прочитання перекладів Е. Фітцджеральда, зіставлення з оригіналами в суфійському контексті («Хайям-суфійський голос») змушувало констатувати, що перекладацький «рубаят» — «зразок творчості» самого тлумача: «У житті Хайяма, — зауважив Ідріс Шах, відомий учений, знавець епохи, — не було ніколи тих пригод, які випали на його долю в перекладах віршів» [5, 193]. Явище типове для українських перекладів, виконаних через посередництво інших.

Від 1960-х років у практиці українських перекладів зі східних мов відбулися помітні зрушення. Цьому сприяла цільова підготовка обдарованих, здатних перекладати студентів (О. Шокало, Н. Зборовська, Г. Халимоненко, Л. Задорожна, С. Жолоб, В. Марченко, І. Маленький, О. Божко), що позначилося на виборі текстів для перекладу. Твір відбирався не зі списків, складених десь нагорі, що тоді було нормою, а «із середини», зі знання літератури, яку репрезентував цей автор, і самого твору. Робота з оригіналом позначилася і на відображенні національної специфіки першотвору, індивідуальності автора тощо. Дедалі активніше зверталися до перекладів зі східних мов письменники, які освоїли ту чи ту мову, зокрема, І. Дзюб, О. Синиченко, С. Наливайко. В Україні поступово відроджувалися сходознавчі центри, налагоджувалася підготовка перекладачів у Києві, Одесі, Львові.

Український переклад «Шах-наме» Фірдоусі М. Ільницького — дітище цих процесів. «Місто Львів, — міркував Я. Полотнюк, — <...> зв'язане зі Сходом із перших років свого існування» [15, 153]. Уже в XIX ст. тут сформувалася потужна школа арабістики й іраністики: А. Гавронський, М. Шорр. На початку XX ст. її розвивали В. Котвич, З. Смогожевський, М. Агабеков, Т. Левицький. Саме цій школі, сформованій у стінах Львівського університету, український читач завдячує появою згодом таких постатей арабістів та іраністів, як Ф. Махальський, С. Завалинський, О. Прицак, а далі — Я. Полотнюка, Р. Гамади і, як видно із підготовленого до видання «Шах-наме», учениці Р. Гамади Н. Вишневської [17, 208]. Український переклад «Шах-наме» заслуговує на перечитування в різних аспектах. Найперше, оскільки це переклад, — з погляду адекватності / точності відповідника. Зізнаюся, таке прочитання для мене недоступне, адже, на жаль, я не володію мовою першотвору. І виходитиму з того, що переклад — це явище літератури-реципієнта і «перекладацьких конвенцій» літератури чужої / іншої та своєї» [1, 16], об'єкт культурологічного перекладознавства (Г. Сиваченко) [16, 73].

Переклад «Шах-наме» Фірдоусі — твір не новий в українській літературі. Про поширення перських сюжетів «Книги царів» («Шах-наме») ще в доісламський період пише А. Кримський [10, 84]. Записана спершу на пехлевій стародавня книга з'явилася новоперською уже в X—XI ст., стала, на думку вченого, «живою національною епопеєю», як «колись для класичних еллінів Гомерові поеми “Іліада” та “Одісея”» [11, 152]. Відчуваючи «велику силу <...> чисто людського елементу» «Шах-наме», І. Франко не раз звертався до А. Кримського із проханням «стати до перекладу»,

«не баритися». Він мріяв про переклад «Шах-наме», як про «дуже гарний здобуток для нашої перекладної літератури», твір «котрий ніколи не устаріє». «<...> Прошу Вас, — пише І. Франко А. Кримському у листі від 1895 р., — не забувати про скрипт Фірдоусі <...> присилайте по змозі більше, щоб сього року можна було підignати хоч ще трохи наперед» [18, 40]. І далі, в іншому листі того ж року: «Майже все прислане Вами йде» [18, 40]. Уперше в українському перекладі фрагменти поеми з'явилися 1895 р. у Львові, 1896-го вона була надрукована у скороченому варіанті в серії Франкової літературно-наукової бібліотеки. Це перший в Україні і в усій Росії переклад, виконаний не за європейськими зразками Ж. Моля, фон Шака чи Рюккерта, а з оригіналу: «<...> Українська література, — наголошував А. Кримський, — значно випереджала російську... аж на десятеро літ» [12, 158].

Відомо, що поема «Шах-наме», за словами самого Фірдоусі, «обернулася в радість» для нього. Переклад М. Ільницького з науковою підготовкою тексту Р. Гамадою — не меншою радістю для наших читачів, матеріалом для розмислів літературознавців-орієнталістів, перекладознавців. «Усе про що я повідатиму, — зізнавався Фірдоусі, — не новина, а старі переклади. В моїй книжці немає ані брехні, ані вигадок, може тут була алегорія, дак розумному і те піде на користь» [12, 160].

Новий переклад поеми, виконаний М. Ільницьким, дозволяє дійти певних висновків не лише про особливості рецепції твору, а, що важливо, про розвиток двох типів української орієнталістики — наукового й художнього, репрезентованих плеядою яскравих постатей українських учених і перекладачів: А. Кримського, В. Мисика, Я. Полотнюка, М. Ільницького та Р. Гамади — і стверджувати наявність українського типу орієнталістики та його роль у налагодженні орієнтального художнього дискурсу, ««децентрації» російського цивілізаційного нарративу» [14, 23].

Із часів роботи А. Кримського і до появи перекладу М. Ільницького простежуються спроби адаптувати різні перекладацькі підходи до відображення твору. Так, А. Кримський, приступаючи до перекладання «Шах-наме», змушений був, окрім іншого, звертати увагу на відмінність культур (своєї і перської, мусульманської та зороастрійської), що не могло не позначитися на сприйнятті твору. «Фірдоусі... страшенно розтягнений, — пише він Франкові з Москви 1890 р., — <...> перекладати з нього треба багато, не можна обмежитися розміром звичайної журнальної праці» [11, 14]. Його перекладацький хід зумовлений прагненням зробити твір доступним і зрозумілим для українського читача: «Через те я не перекладаю перших сторінок “Шах-наме” дослівно та віршами, — коментує А. Кримський, — а подаю з них голий конспект прозою» [12, 158—159]. Слушні з погляду сказаного спостереження орієнталіста Д. Княжича, який наголошує на специфічній образності східної поезії, її тісному зв'язку із фольклором: це «поезія шифру», яка прочитується на різних рівнях [8]. Чи не це мав на увазі І. Брагінський, коли писав про поверхню і неосяжний простір океану «Шах-наме», а надто — «величезну глибину його, що приховує інше, невідоме життя» [3, 60].

В. Мисик починає український варіант «Шах-наме» «Похвалою розуму» і, думаю, не випадково: наголос на розумі — прикметна риса епохи раннього Відродження на Сході. Розум — символ віри Рудаки, Фірдоусі, Хайяма, «дар святого неба» за Фірдоусі, «око духу», «сонце в темноті». Визначальною рисою рецепції В. Мисиком «Шах-наме» є прагнення відтворити відібраними для перекладу розділами найголовніші концепти поеми, її кульмінаційні моменти. Це прагнення відчутне і в роботі над уривками з поеми, перекладеними Я. Полотнюком та М. Ільницьким. У ній майстерно реалізована практика співпраці дослідника, знавця мови оригіналу та відомого літера-

турознавця, поета, обізнаного зі Сходом (свідченням цього став уже здійснений ними блискучий переклад поезії класика перської літератури Румі з розгорнутою передмовою, яка розкриває специфіку суфійської поезії Мевляни, природу суфійських образів, розшифрованих кодів тощо [7]).

Тобто, напрацьована А. Кримським методика перекладу — поєднання принципів наукового підходу з художнім реалізується й далі, хоч нові технології багато чого змінюють у принципах відображення оригіналу. Її широко застосовували в перекладах еміграційні перекладачі (зокрема І. Качуровський, І. Костецький). І. Шанковський, працюючи в Мюнхені над перекладом японської антології «Сто поетів — сто пісень», упорядкованої ще 1235 року Фуджіварою, писав: «<...> я вважаю за свій обов'язок скласти признання, науковим працям <...>, англійським перекладам тьанок Вільяма Н. Портера. Усі автори, до речі, застерігаються, що їхнє насвітлення, погляди, інтерпретації тьанок правлять за вияв власних переконань» [20, 671].

Передмова М. Ільницького до нового перекладу «Шах-наме» свідчить про ґрунтовне академічне осягнення твору, уміння прочитати його не лише в контексті тогочасної літератури Ірану, з увагою до епічного, фольклорно-героїчного, дидактичного, лірично-сповідального типів наративу [6, 14], «духу епохи», а й у контексті набагато ширшому — європейського Середньовіччя серед п'яти культурних зон якого мусульманський чинник важливий. «Середньовічний символ, — зазначає І. Мегела, — ніколи не був етично нейтральним, ієрархія символів являла собою ієрархію цінностей» [13, 14]. Сам же процес перекладання сприймається як синтез різних перекладацьких підходів (вітчизняних і європейських): А. Кримського — Я. Полотнюка, за яким ще й досвід Т. Нельдке, німецького орієнталіста, знавця ісламської проблематики. І. Дьяконова та М. Москаленка, перекладачів «Гільгамеша», надто, у відтворенні вірша оригіналу мутакарібу, особливостей компонування бейтів, їх архітекtonіки. Фірдоусі, подібно Рудакі, свій «шовковий бейт <...> робив із граніту» (Рудакі). І. Браґінський не випадково наголошував, що традиційна перська поетика оцінювала майстерність творця вірша виходячи із мистецтва складання окремих бейтів [2, 32]. До роботи над новим українським варіантом «Шах-наме» залучене не лише усе, що встиг за життя створити Р. Гамада, а й спостереження польської дослідниці А. Красновольської, ученого із Тегеранського університету Алламе Табатабаї, матеріали колекції Музею Ханенків, учениці Р. Гамади Н. Вишневської.

Подібно до того, як своєю багаторічною роботою над «Витязем у тигровій шкурі» М. Бажан заповнював окремі лакуни в руставелезнавстві, перекладач «Шах-наме» М. Ільницький, послуговуючись новими розвідками, робить уточнення, коментарі, які розширюють поле пізнання пам'ятки. Це стосується, наприклад, прочитання імені богатиря Рустама (перекладач дослухається до міркувань польської іраністки щодо його авестійського походження) [6, 219], тлумачення епізоду одного із подвигів Рустама, який, за висновком перекладача, є канонічним і мусить посісти належне місце в основному тексті [6, 219]. Робота з «рідкісними аркушами» східного відділення Музею Ханенків, вивчення тематичних мініатюр стали для перекладача вагомим підставою для введення епізоду одного з юнацьких подвигів Рустама в український текст. Неподинокі звернення при відображенні першотвору до рукописних фондів Ленінградського музею, коментарного фонду А. Кримського, досвіду А. Старікова, автора російського видання «Шах-наме» 1959 р., довідкових матеріалів Алікбара Дегхода. Тут помітні і неподаючі звернення до «Слов'янської міфології» М. Костомарова, надто у пошуках відповідностей міфологічних понять у слов'ян і персів (зороастрійців).

Уже зазначалося, що в процесі відображення оригіналу перекладач послуговував-ся різними підходами. Читання перекладу мене найчастіше повертало до прикладу співпраці І. Дьяконова та М. Москаленка над «Гільгамешем». Утрачені рядки / дощечки твору вони, аби не було прогалин у сюжеті, передавали / заповнювали прозовими рядками. Цим шляхом не пішли при перекладанні ні І. Дибко-Филипчак, ні Є. Дудар, ні С. Ліпкін в останньому російському виданні. С. Ліпкін, зазначає В. Іванов, намагався подати твір таким, яким чули його сучасники «Гільгамеша»: завдання перекладу І. Дьяконова та С. Ліпкіна, отже, «були відмінні» [4, 265]. Услід за І. Дьяконовим і М. Москаленком М. Ільницький продовжує традицію «західноєвропейських філологічно точних перекладів із детальними коментарями» [4, 265]. Перекладач не залишив поза увагою також відкриття Тернера Макана, який, опрацювавши низку існуючих рукописів «Шах-наме», уніфікував текст: гарвардський примірник став ще одним цінним матеріалом у відтворенні поеми.

М. Ільницький і в передмові, і в коментарях, і міркуючи над процесом перекладання, не опускає можливості назвати імена колег, які співпрацювали з ним. Особлива роль відведена тут авторові ідеї перекладу Р. Гамаді. Це, як видно, був його задум. «Гамада, — ділиться думками М. Ільницький, — хотів, щоб цей переклад був близький до академічного <...> націлював на народність мови, шукання українських відповідників фразеологізмів та афоризмів і навіть робив виписки слів, з української класики для орієнтації...» [6, 16]. Робота вдалася. Примітки, коментарі, — як у А. Кримського, — окрема ділянка, виконана сумлінно й відповідально. Додатки, подані до твору [6, 193—211], — праця Я. Полотнюка та М. Ільницького — інтригують, вони ще раз наголошують на силі таланту Фірдоусі-поета, який «зернами слів засіяв країну» [6, 210], і відповідальності перекладачів перед автором першотвору, можливостями українського слова, мрією Фірдоусі: «Сховаються цілі століття в імлі, — писав він, — та житиме книга моя на землі» [6, 210].

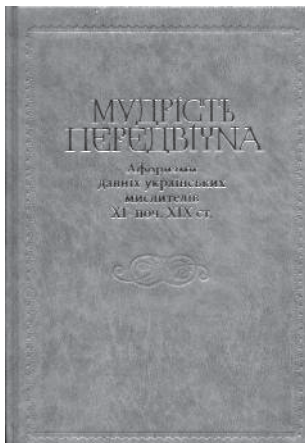
ЛІТЕРАТУРА

1. *Баснетт С.* Роздуми над літературною компаративістикою ХХІ століття // Захід—Схід: основні тенденції розвитку сучасного порівняльного літературознавства. Антологія. Донецьк: Ландон ХХІ, 2012. 376 с.
2. *Брагинский И.* Абу Абдаллах Джалар Рудаки. Москва: Наука, 1989. 136с.
3. *Брагинский И.* 12 миниатюр. От Рудаки до Джами. Москва: Художественная литература, 1976. 305 с.
4. *Іванов В.* Еще одно рождение Гильгамеша // Иностранная литература. 2000. №10.
5. *Идрис Шах.* Омар Хайям // *Идрис Шах.* Суфизм. Москва: Клышников, Комаров и Ко, 1994. 446 с.
6. *Ільницький М.* Епопея іранського народу. // *Фірдоусі.* Шах-наме. Кн. 1. Тернопіль: Навчальна книга — Богдан. 2017. 224 с.
7. *Ільницький М., Полотнюк Я.* Співець людяності. // Румі. Поезії. 3 фарсі. Київ: Дніпро, 1983. 112 с.
8. *Княжич Д.* Сяйво Ясного Місяця // Літакцент. 2009. 27 лист. URL: <http://litakcent.com/2009/11/27/sjajvo-jasnoho-misjasja/>
9. *Кочур Г.* Кілька уваг про Василя Мисика та його переклад // *Кочур Г.* Література та переклад. Т. 1. Київ: Смолоскип, 2008. 611 с.
10. *Кримський А.* Коментарі до праці В. Клоустона «Арабська повість про Антара» // *Клоустон В.* Народні казки та вигадки, їх вандрівки та переміни. Київ: Інститут сходознавства НАНУ, 2009. 157 с.
11. *Кримський А.* Твори: В 5 т. Т. 5. Кн. 1. Київ: Наукова думка, 1979. 547 с.
12. *Кримський А.* Твори: В 5 т. Т. 1. Київ: Наукова думка, 1972. 632 с.

13. Мегела І. Література європейського Середньовіччя. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2016. 409 с.
14. Мейзерська Т. Re-presence. Відлуння Сходу в українській літературі ХІХ ст. Одеса: Астропринт, 2009. 156 с.
15. Полотнюк Я. Сходознавство у Львівському університеті // Мовні та літературні зв'язки України з країнами Сходу. Київ, Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. 472 с.
16. Сиваченко Г. Культурний трансфер — нова компаративістична методологія вивчення взаємодії культур // Слово і Час. 2019, № 3.
17. Фірдоусі. Шах-наме: У 3 кн. Кн. 2. Тернопіль: Навчальна книга — Богдан. 2018. 224 с.
18. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. Т. 50. Листи. Київ: Наукова думка, 1986. 703 с.
19. Хижняк М. Планета, равная солнцу // Литературная учеба. 1990. № 6.
20. Шанковський І. Сто поетів — сто пісень — сто пісень // Зарубіжна література Матеріали до вивчення літератур Сходу / Упоряд. Л. Грицик. Київ, ВПЦ «Київський університет», 2006. 689 с.

Людмила ГРИЦИК
м. Київ

Отримано 4 лютого 2020 р.

Мудрість передвічна. Афоризми давніх українських мислителів ХІ — поч. ХІХ ст. / Вибрав і впорядкував, написав вступну статтю та примітки В.Шевчук.

Київ: ТОВ «Видавництво «Кліо», 2019. 440 с.

Унікальне найповніше зібрання авторських афоризмів, що творились українськими мислителями впродовж ХІ — поч. ХІХ ст., по суті, книга духовно-інтелектуального буття українського народу за вісім століть. Зібрані під однією обкладинкою концентровані думки давніх українських любомудрів виразно свідчать про багатство та розмаїття культурної спадщини українського народу, глибокі джерела українського інтелектуалізму та його багатовікову залученість у загальноєвропейський контекст. Ці розмисли про світ і людину — її свободу, віру, ідентичність — відіграють важливу роль в усвідомленні українцями своїх духовних вартостей, історичної пам'яті та формуванні модерного співжиття зі світом. Видання відкривається солідною вступною статтю Валерія Шевчука під назвою «Світ, розглянений по частинах. Про жанр афоризму в давній українській літературі».

Наші
презентації